

УДК 39

**Е Т Н О Л О Г
E T H N O L O G I S T**

7-8

**СКОПЈЕ – SKOPJE
1997**

ЕТНОЛОГ	БР. 7-8	СТР. 1-471	СКОПЈЕ	1997
----------------	----------------	-------------------	---------------	-------------

Петар НАМИЧЕВ*

ОБЈЕКТИ ЗА ЧУВАЊЕ И СКЛАДИРАЊЕ НА ХРАНАТА ВО СЕЛСКАТА АРХИТЕКТУРА ВО МАКЕДОНИЈА

АПСТРАКТ: Чувањето и складирањето на земјоделските производи како основна компонента во исхраната на населението, е многу значајно во обезбедувањето здрава храна. Во оваа смисла авторот подетално се задржува на чувањето на храната во состав на објектите кај македонското население во Република Македонија. Подетално се обработени објектите за чивање зрнеста храна (житар), брашно и др. земјоделски производи. Секако, авторот најголемо внимание му посветува на амбарот, кој кај нас се споменува уште во 18 век, потоа кошевите и др.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: Помошни згради, стопански двор, чување на храната, амбар, кошеви, конструкција.

Помошните згради во селото кои го формираат стопанскиот двор се одраз на примитивното сфаќање на конструкцијата, со решенија кои се произлезени од потребата за задоволување на функцијата и преку примената на основните конструктивни средства, во облик на волуменски – пластични и естетски решенија (форми) (1).

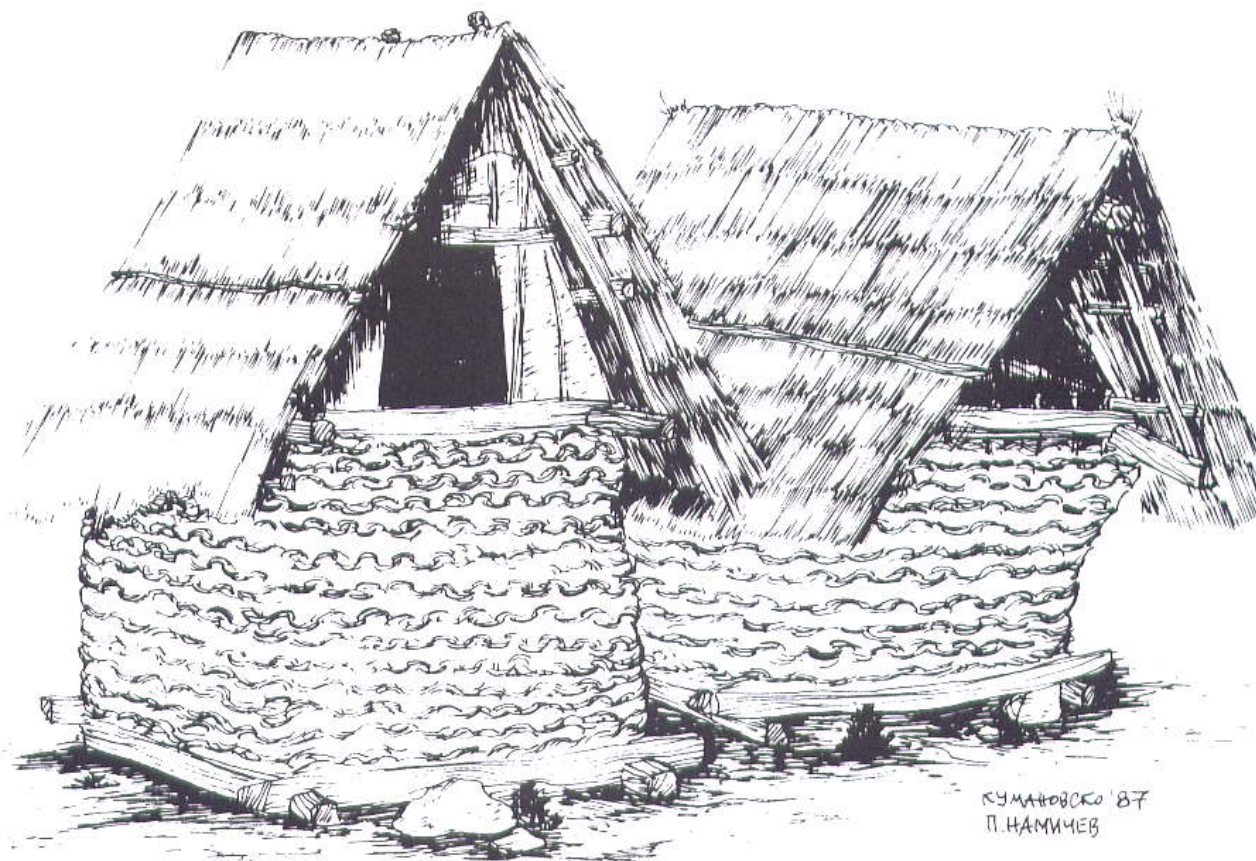
НАЧИН НА ЧУВАЊЕ НА ХРАНАТА ВО СОСТАВ НА ОБЈЕКТИТЕ

Чувањето и складирањето на храната е од битно значење во процесот на нејзиното приготвување кај македонското население, во смисла на обезбедување здрав (основен) материјал за секојдневните јадења.

Во периодот по созревањето на зрнестата храна, неопходно е нејзино складирање, за подоцна да се користи во текот на целата година.

Во зависност од карактерот на објектот, типолошката особеност, како и концепцијата на архитектонската форма, складирањето на храната за користење во периодот преку целата година е овозможено на различни начини кај различни типови објекти.

*) Архитект во Музеј на Македонија, се занимава со етноархитектурата

Во македонската куќа најважен основен материјал за подготовка на храната претставува зрнестата храна или, како нејзин производ, брашното, кое претставува основа за секојдневните јадења.

Амбарот кој се вклопува во состав на основата на куќата – средишно поставен во склоп на чардакот и неколку видови амбарчиња (за мешано брашно, за жито – с. Нерези, за чисто брашно, во состав на куќата, кош за грав, леќа или жито, ковчези за месење леб) се споменуваат како составен дел на селската куќа на почетокот на 20 век (2).

Системот на градба во различни региони на Македонија е зависен и во меѓусебен влијателен сооднос со повеќе фактори:

1. Климата како фактор битно влијае врз одредувањето на изборот на градежниот материјал, на изборот на конструктивниот систем и материјалот за покривање, како на просторниот карактер на целиот објект, така и на одредувањето на конструктивниот состав и местоположбата на амбарот во објектот или во состав на дворното место. Климата, исто така, го диктира и обликот на амбарот или кошот, со покривање на основната конструкција над горната страна со мал покрив, чиј обем и величина варира како и целата форма на објектот.

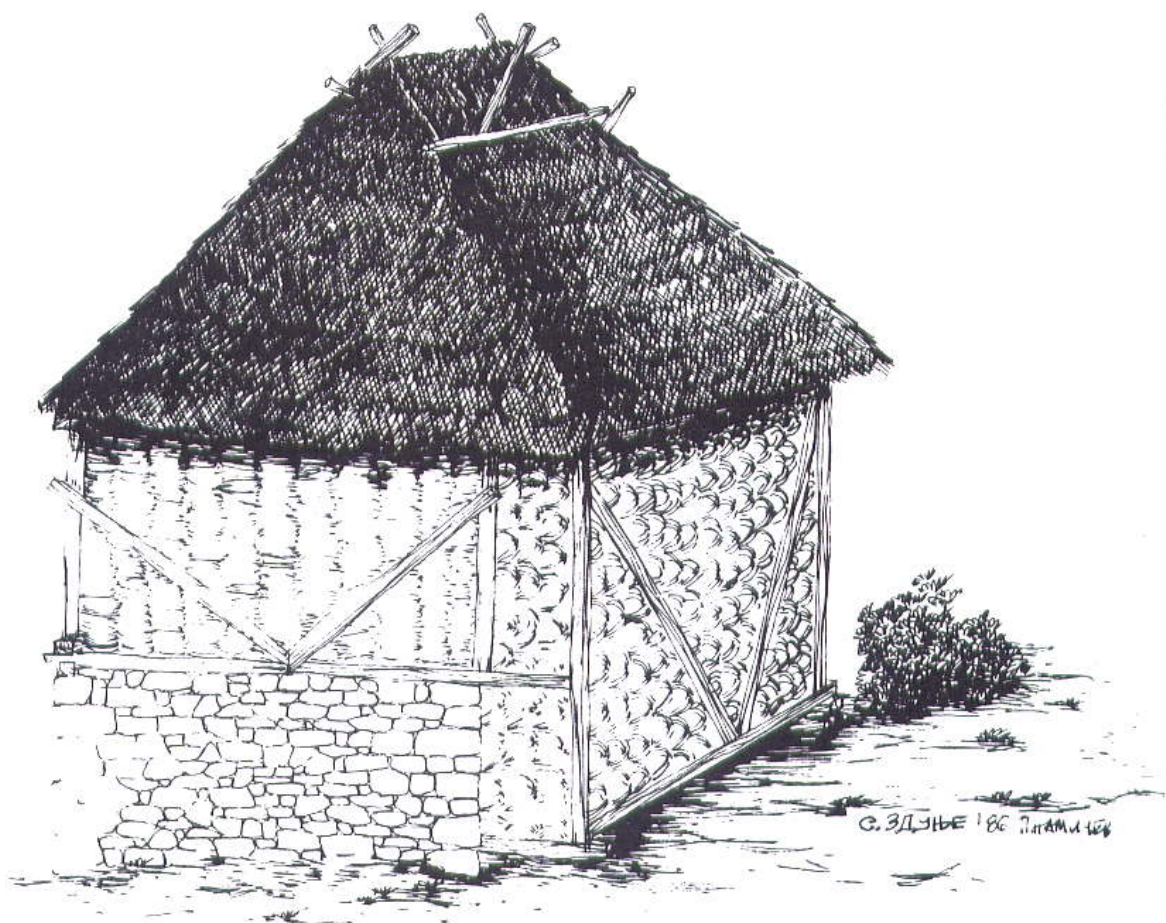
2. Вегетацијата во даден регион, постоењето шумски предели со богат фонд на дрво. На многу лесен начин се доаѓа до дрвото како градежен материјал,

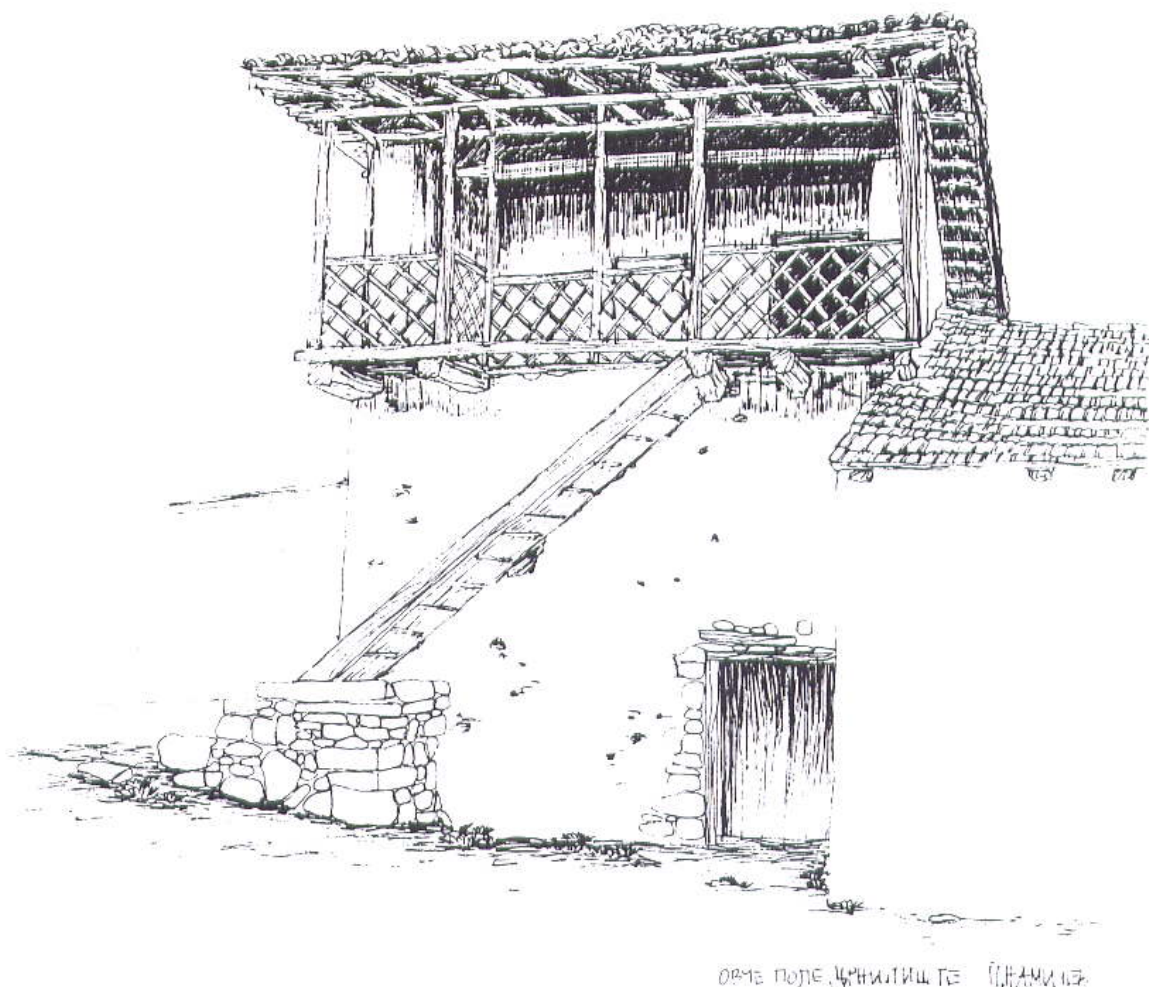
тоа претставува најпристапен градежен материјал за изградба на кошеви и амбари и е едноставен за обработка.

3. Битен фактор претставува и постојаната **конфигурација на теренот**, која диктира создавање нови конструктивни решенија и комбинации, во вертикален и хоризонтален правец, со мешање на повеќе содржини кои формираат интересен конструктивен систем со интересни креативни архитектонски форми. Обидувајќи се да ги совлада проблемите од различната нивелација на теренот произлезени од неговата природна конфигурација, мајсторот постигнал и интересни и креативни решенија.

4. Формата на објектот за складирање на храната, нивниот обем и карактер во значајна мера е во директна зависност од развојот и застапеноста на **стопанските гранки** кои доминираат во еден регион. На територијата на Македонија се појавиле амбари и кошеви кога се јавила потребата од нивно користење во составот на стопанските дворови во селските населби, кои се лорирани во низинските предели, котлините, рамнините, што не значи дека не се застапени и во планинските предели.

5. Составот на фамилиите, нивната **бројност** или здружувањето под еден покрив на неколку поколенија или фамилии од неколку браќа и нивнит

Овие поле, функциите (НАМИЧЕВ)

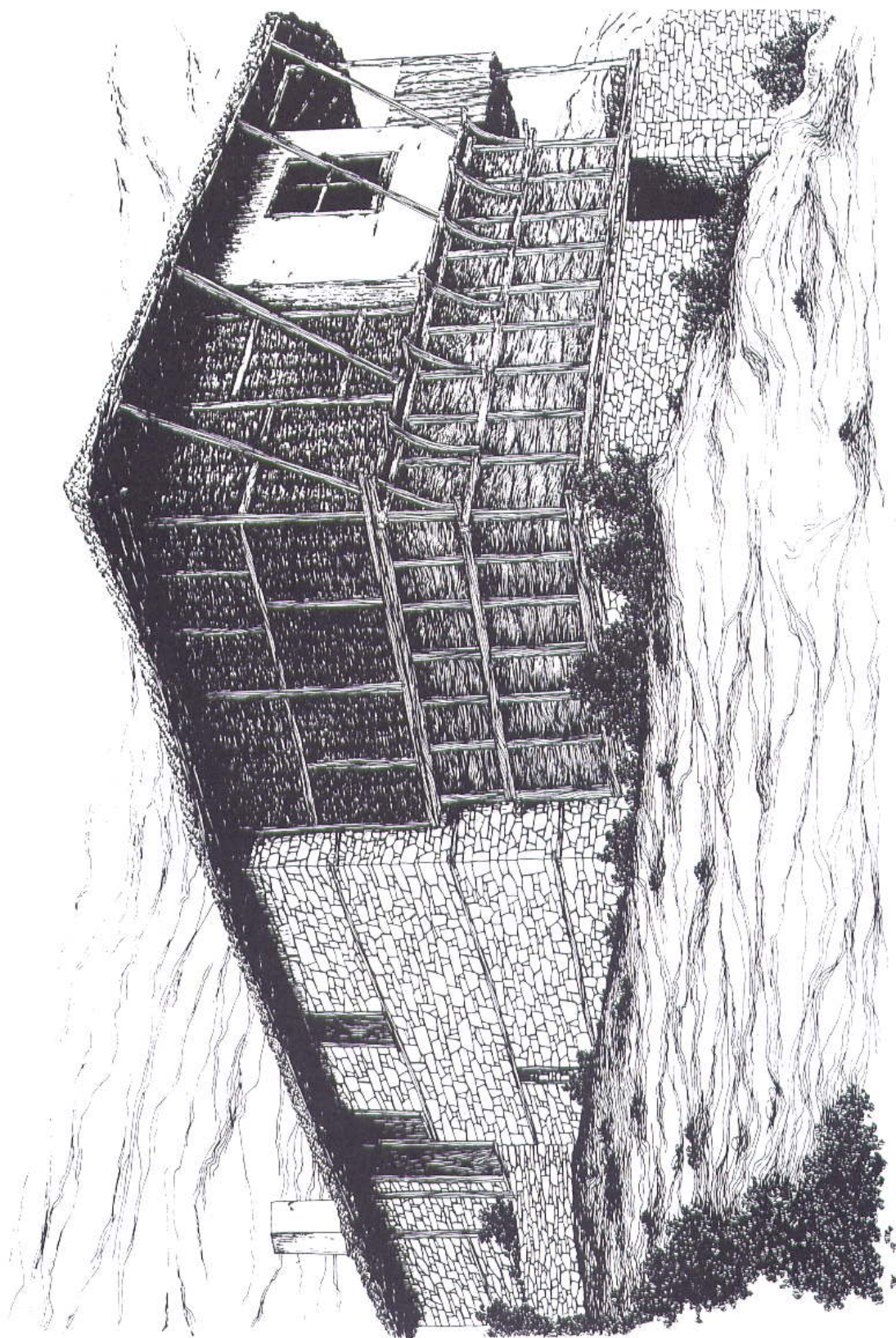
епотребни за прехранување преку целата година, влијае врз одредувањето на големината и функцијата на амбарот или кошот, како значаен објект за исхраната на населението.

6. Актуелниот момент на времето во кое се формираат куќите, а со нив и објектите за складирање на храната, **економската моќ** и социјалниот статус на селанецот влијаат врз одредувањето на формата на овие објекти.

7. Исто така, **историскиот период** и влијанијата што ги носи тој, се одразуваат врз целокупниот состав на формирањето на објектите

8. Влијанијата ашто со себе ги носат **градителите** на овие објекти, директно со влијанијата што ги носат со себе работејќи на печалба или како форми копирани од соседните региони.

Сите овие споменати фактори влијаат, во помала или поголема мера, во зависност од регионите за формирање специфичен развоен пат на објектите за складирање и чување на храната.

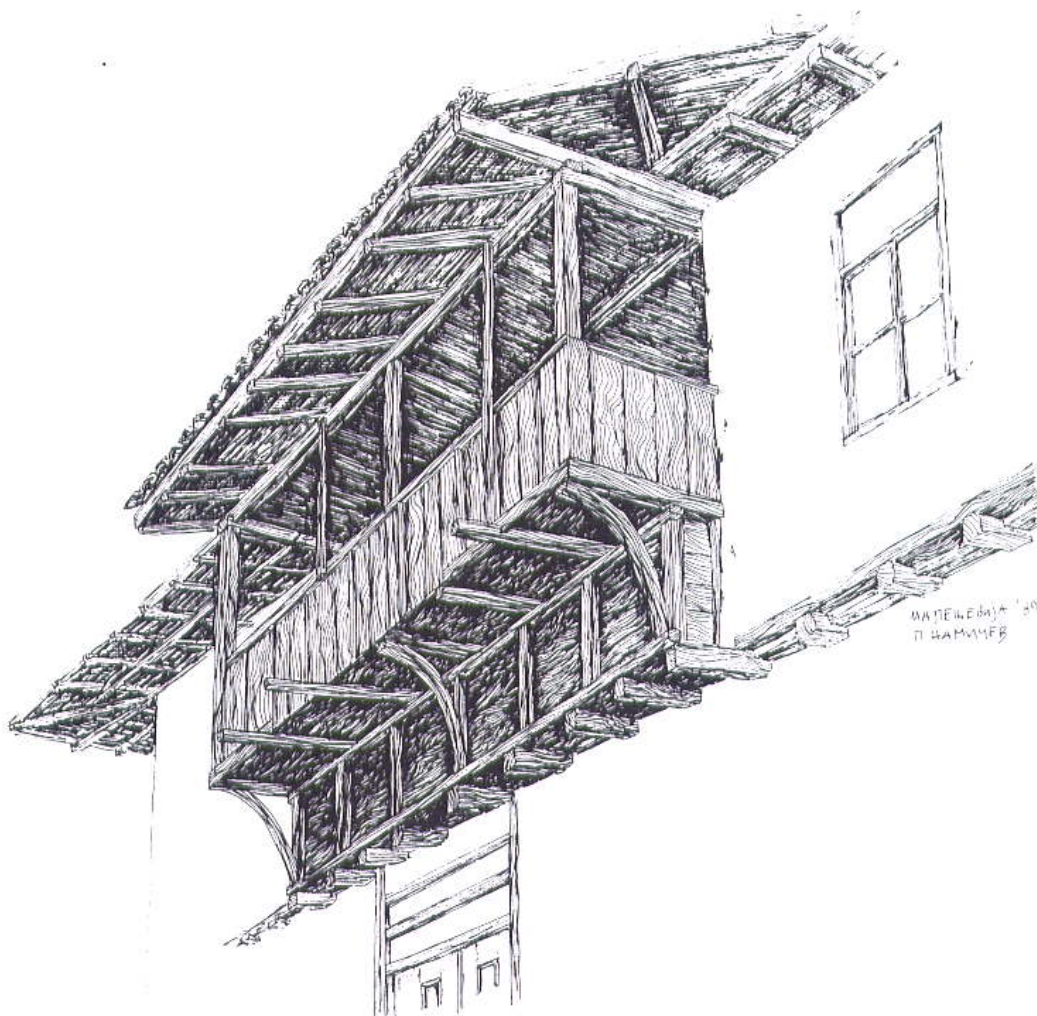

ОБЈЕКТИ ЗА ЧУВАЊЕ НА ХРАНАТА ВО СОСТАВ НА КУКАТА

Објектите кои најчесто се сретнуваат во форма на физички издвоени целини од куќата или пак во состав на куќата за живеење, се амбарот за складирање жито (брашно) или кошевите кои најчесто се наоѓаат во дворот место, за складирање зрната храна.

Амбарот претставува објект кој со својата концепција и естетска форма домишира и ја збогатува архитектонската разновидност на селската населба.

Во зависност од гореспоменатите фактори кои влијаат врз одредувањето на формата и начинот на чување на храната која се користи преку целата година, таа се поставува на различни места во состав на просториите на куќата. Во поглед на местоположбата на амбарите и кошевите, тие се поставуваат самостојно во состав на стопанскиот двор или се вклопени во конструктивниот систем, во некоја од просториите на куќата од затворен или

отворен тип (*). Амбарот најчесто се вклопува функционално, конструктивно или естетски во внатрешните простории, вграден или, едноставно, поставен како самостоен објект во куќата. Освен складирањето на брашното (жито) и зрнестата храна во амбар и кош, се забележува и чување компири вкопани во земја како магацин со капак, во тремот (гезентија – Чифлик, Беровско) или со скривница во просторијата – одаја (Велебрдо, Д. Река).

Останатите производи се складираат во состав на подрумските простории (млечни производи, овошје, зеленчук и др.), но, сепак, предмет на оваа тема се објектите кои на некој начин придонесуваат и се во состав на архитектонската форма и конструктивната концепција на куќата или стопанските објекти.

РАЗВОЈ И ТИПОЛОГИЈА НА ФОРМИТЕ НА ОБЈЕКТИТЕ ЗА ЧУВАЊЕ НА ХРАНАТА ВО СОСТАВ НА КУЌАТА ИЛИ СТОПАНСКИОТ ДВОР

Во однос на потребите на домаќинствата или големите имоти кои имале зголемена потреба од постоење објекти за складирање на храната, развојниот пат на формата на амбарите и кошевите се надоврзува на сите влијателни фактори од кои е непосредно зависен.

Развојот во различни периоди оди кон нагорна линија во однос на примената на градежниот материјал, во однос на големината и формата, како и примената на естетските елементи.

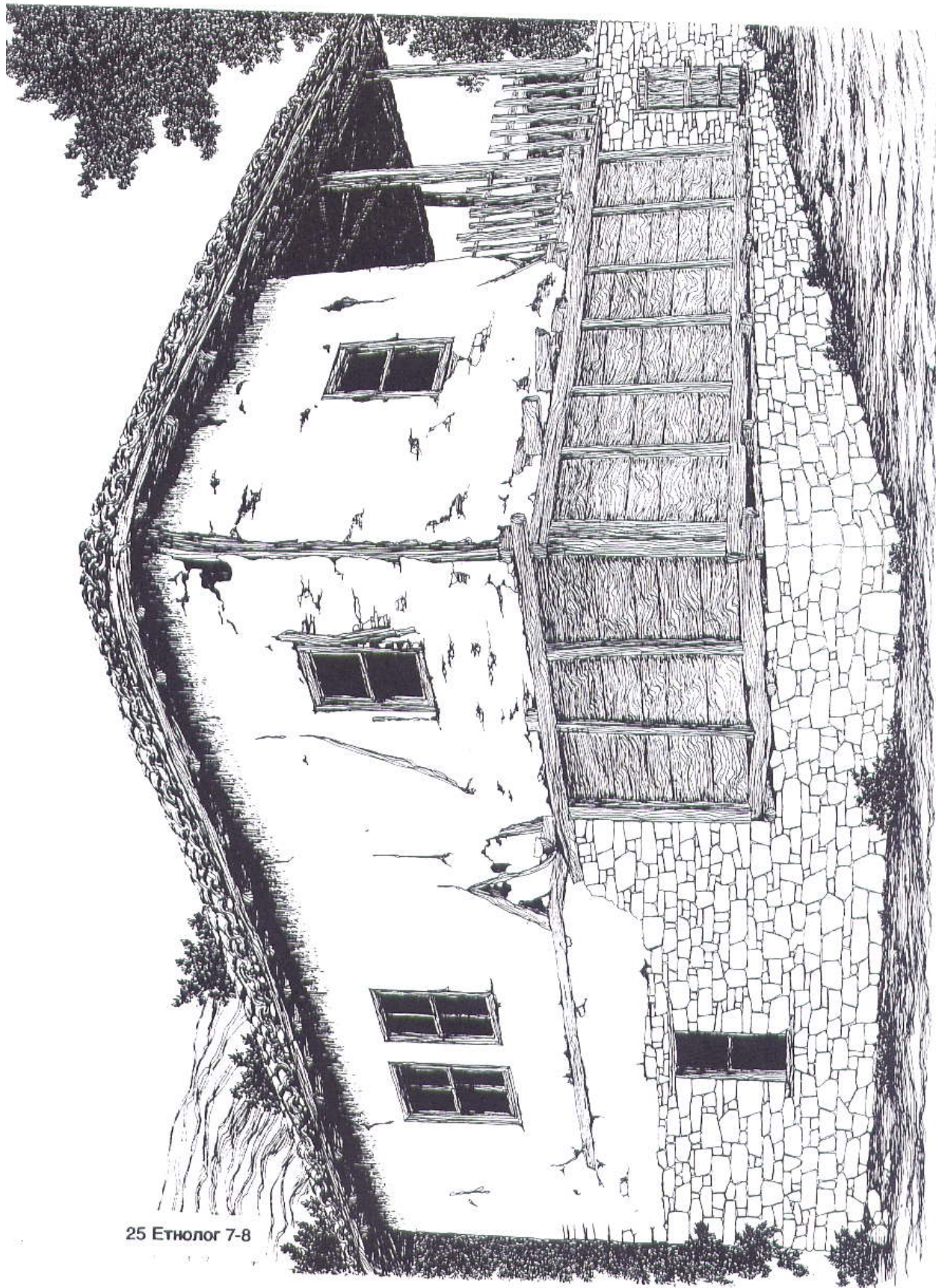
Развојот и типологијата на овие објекти се во меѓусебна зависност.

Во однос на местоположбата на објектите типолошки можеме да ги одредиме како **самостојни (во остав на стопанскиот двор)** или **вклопени во состав на габаритот на објектот**.

Самостојните амбари и кошеви најчесто се лоцирани во состав на стопанскиот двор на куќата. Просторно, амбарите може да имаат трем, кој секогаш е во функција на помошен простор, за работа – подготовка на храната за складирање, со пристапни скали ако амбарот е со подигнато ниво од нивото на земјата (Кумановско, Беровско, Кратовско, Радовишко, Овче Поле и др.). Самостојните можат дополнително типолошки да се поделат на приземни и подигнати на одредена висина, со помошна просторија вкопана во теренот. Оваа приземна, најчесто вкопана просторија е наменета, за – кочина (Кумановско), штала (Кумановско, Кратовско, Овче Поле), изба (Кумановско, Беровско), плевна (Македонски Брод), земник (Беровско), кошара (Беровско).

Амбарите најчесто се со правоаголна форма во основа. Во одредени случаи се забележува самостоен, тип амбар, во три нивоа (штала-амбар-чардак) во с. Црнилиште и с. Коселери – Овче Поле (3). Кај овие два објекта е применет повисок степен во креација на архитектонско – естетската и конструктивната форма и функција. Примената на едноставни основни градежни материјали на ова поднебје не ја поедноставиле и креативната улога на неимарите, која се отсликува на декоративните огради и целокупната склупурална архитектонска форма.

(*) Амбарот како самостоен конструктивен дел, вклопен во еден дел од просториите на куќата, е карактеристика на македонската куќа во селските населби, каде што се чува поголема количина жито за подолг период во текот на годината.

25 Етнолог 7-8

Приземните амбари се најчесто со едноставна правоаголна форма во едно ниво (подигнати на основа од камења – атли) – Кумановско, Беровско.

Во другата типолошка форма, кога е амбарот вграден во состав на куќата, може да го следиме од аспект на типот на просторија во која е поставен, според функцијата што ја има и карактерот на складирањето. Во однос на типот на просторијата се сретнува во >куќата< – Беровско, Тетовско, Кратовско, Кумановско, Д. Река.; на чардакот – Кумановско, Тетовско, Беровско, Овче Поле, Река, Скопска Црна Гора; под чардак – Беровско, Тетовско, Струшко, Скопска Црна Гора.

Кога е во функција на секојдневна употреба, се поставува во >куќата< или во непосредна близина во соседната просторија каде што е најпристапно за користење.

По карактерот на складирањето, амбарот можеме типолошки да го поделиме на временско користење: преку целата година или чување помала количина храна која повремено се обновува од друг поголем амбар.

Во однос на **применетата конструкција**, типолошки може да се разграничат амбари кои се изградени во масивно приземје со лесна дрвена конструкција на катот, односно неколку типолошки варијанти со примена на камен сид, бондручен сид или сид од плетени гранки.

Во однос на **просторната концепција на амбарот**, покрај најмасовната употреба на правоаголната форма со простор за складирање – амбар и трем, се појавуваат и комбинации со помошна просторија – одајче и чардак (Беровско, Скопска Црна Гора, Тетовско).

Кошевите најчесто се самостојни објекти, а поретко се сретнуваат во ист конструктивен состав со амбарот (Пчиња – Кумановско), или во состав на приземјето во тремот (Старо Негоричане – Кумановско) на куќата за живеење или, пак, во наткриен дел (сеница – Преспа). Тие се најчесто со едноставна и лесна конструкција од плетени гранки, со округла форма во основа (Кумановско, Скопско.), правоаголна (Кумановско, Преспа, Тетовско, Струшко) со заоблени аголници што се добиваат со примената на плетен сид. Во одреден случај се сретнува комплекс од три коша со правоаголна форма со заедничка покривна конструкција (с. Врбица – Кочанско). Се нарекува кош, кошара (Беровско), гаждер или плетар (Преспа), кочак (Кратовско).

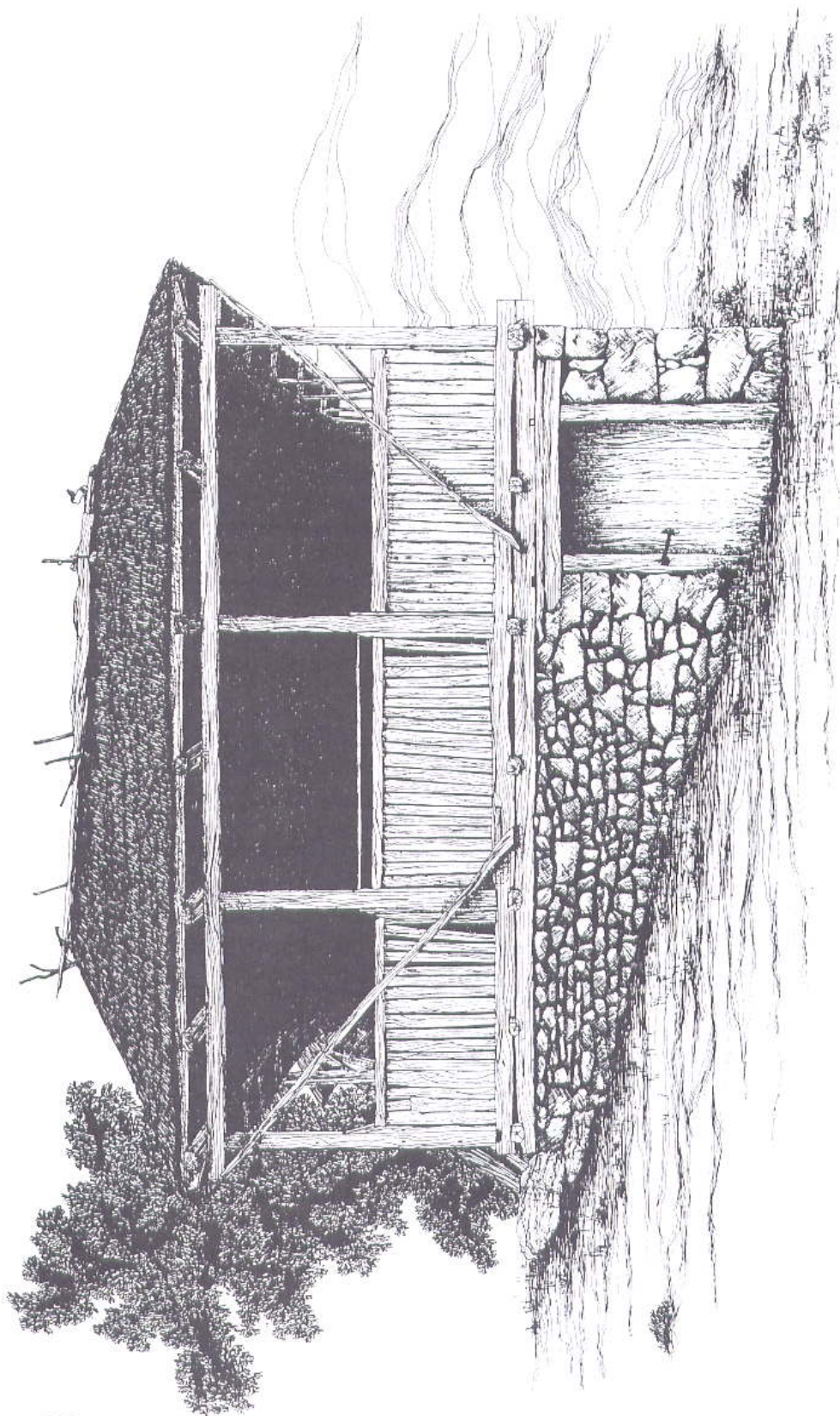
Функционално сите објекти од овој карактер (кошевите), независно од формата, го применуваат принципот на вентилација, изолираност од влага, поставување отвор од горната (за вметнување) и од долната страна (за користење) (4). Отворите за проветрување на житото се нарекуваат ракли – с. Црнилиште, Скопска Црна Гора.

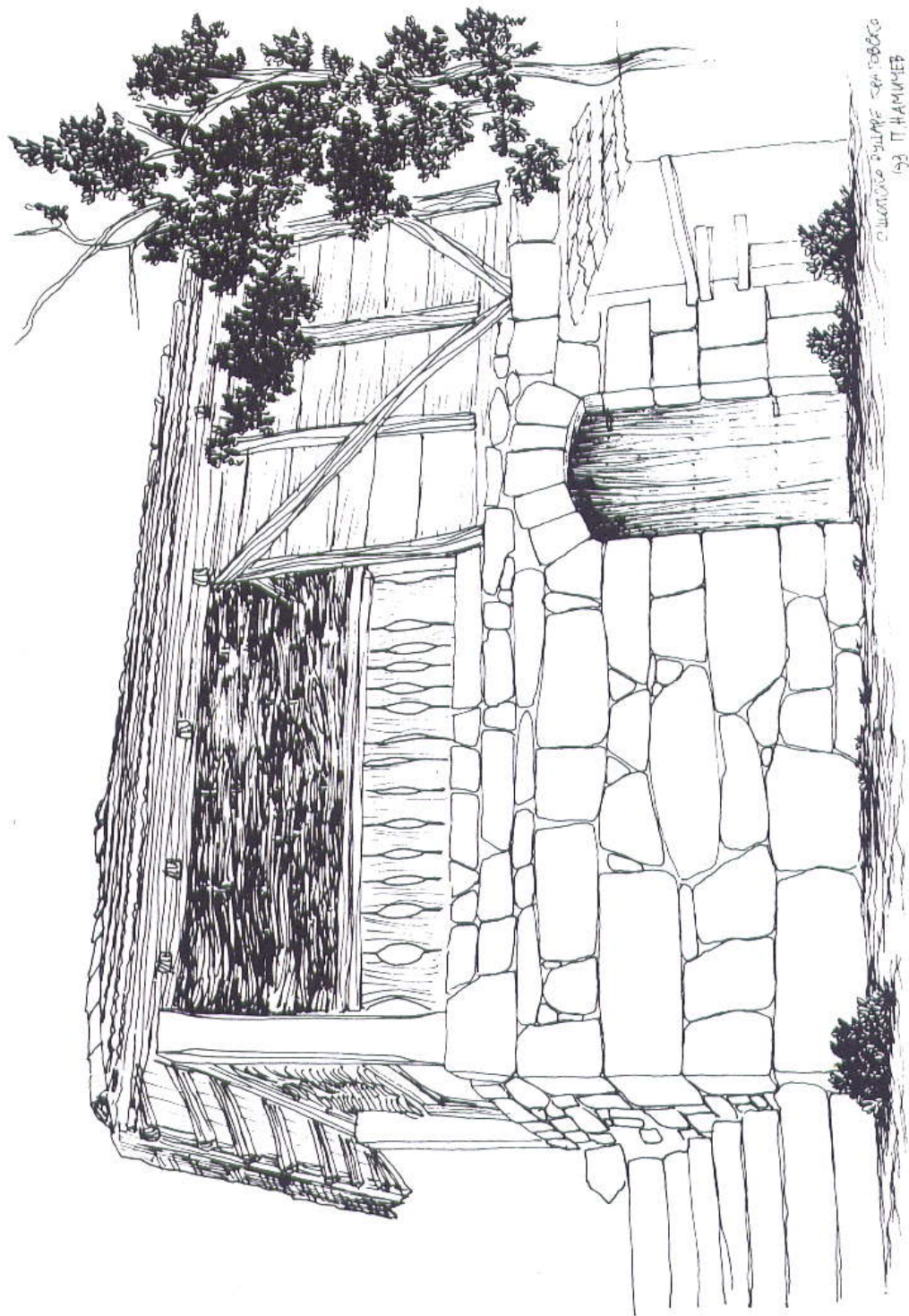
На долната подна површина, најчесто се поставуваат > корупки< – исушени стебла, за складирање зрнеста храна (при употреба на 'рж и јачмен).

КОНСТРУКТИВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ

Основата на конструктивниот систем на амбарот и кошот покрај примената на основните градежни материјали (каменот, дрвото и земјата), е применето масивно приземје од камени сидови, независно од конфигурацијата на теренот, кое е во функција на добар постамент за стабилност на објектот. Ова овозможува поставување на амбарот и кошот на најразлична локација – во околниот простор на дворното место на куќата.

Конструкцијата на скелетниот систем се состои од греди меѓу кои е поставен сид од плет (плот) составен од вертикални стапови (колца) поставени на одредено растојание, меѓу кои вешто се исплетени гранки. Аголните столбови, како и сите столбови кои се непосредно поврзани со пресеците –

прегради, се изработени од едно дрво, со жлебови во кои се поставуваат хоризонталните штици. Најпрвин се поставува базичната основна конструкција со хоризонтално поставени греди ›перници‹ и ›покрсници‹, каде што на местата на вкрстување се поставуваат вериткални греди, кои пак се поврзуваат на горната хоризонтална линија со греди ›табанчиња‹ (5).

Преградите во амбарот се нарекуваат пресеци, со капацитет и до 1 000 – 1 500 кг.

Примената на сидот од камен во горните нивоа е од конструктивни причини, поради лошата конфигурација на теренот или поради големите димензии на објектот (Овче Поле). Така, само еден дел од основата на горното ниво (најчесто задниот дел) е со зајакнат сид од камен.

Мајсторите на амбарите најчесто потекнувале од самите или од околните села (Кумановско, Кратовско) или, пак, тајфите кои ги граделе куќите во истиот период ги граделе и помошните објекти, амбарите, односно амбарите во состав на куќите вешто ги вклопувале да бидат видливи на предната декоративна фасада.

Карактеристична е конструктивната вклопеност на амбарот на предната фасада (симетрично или асиметрично), со исфрлен еркер на кој е поставен дел од амбарот, од естетски, конструктивни и функционални причини – проветрување (Беровско, Струшко, Гостиварско, Овче Поле, Тетовско, Кратовско.). Димензијата на испустот од линијата на објектот изнесува од 20 до 105 см.

Во одделни региони на Македонија амбарот како составен дел на стопанскиот двор се поставува над конструкцијата на оградата од дворното место, што претставува исклучително карактеристичен елемент на селската населба, амбиентално збогатувајќи го фондот и разновидноста на кубичноста на архитектонската форма (Блаце, Варвара, Волковија – Тетовско).

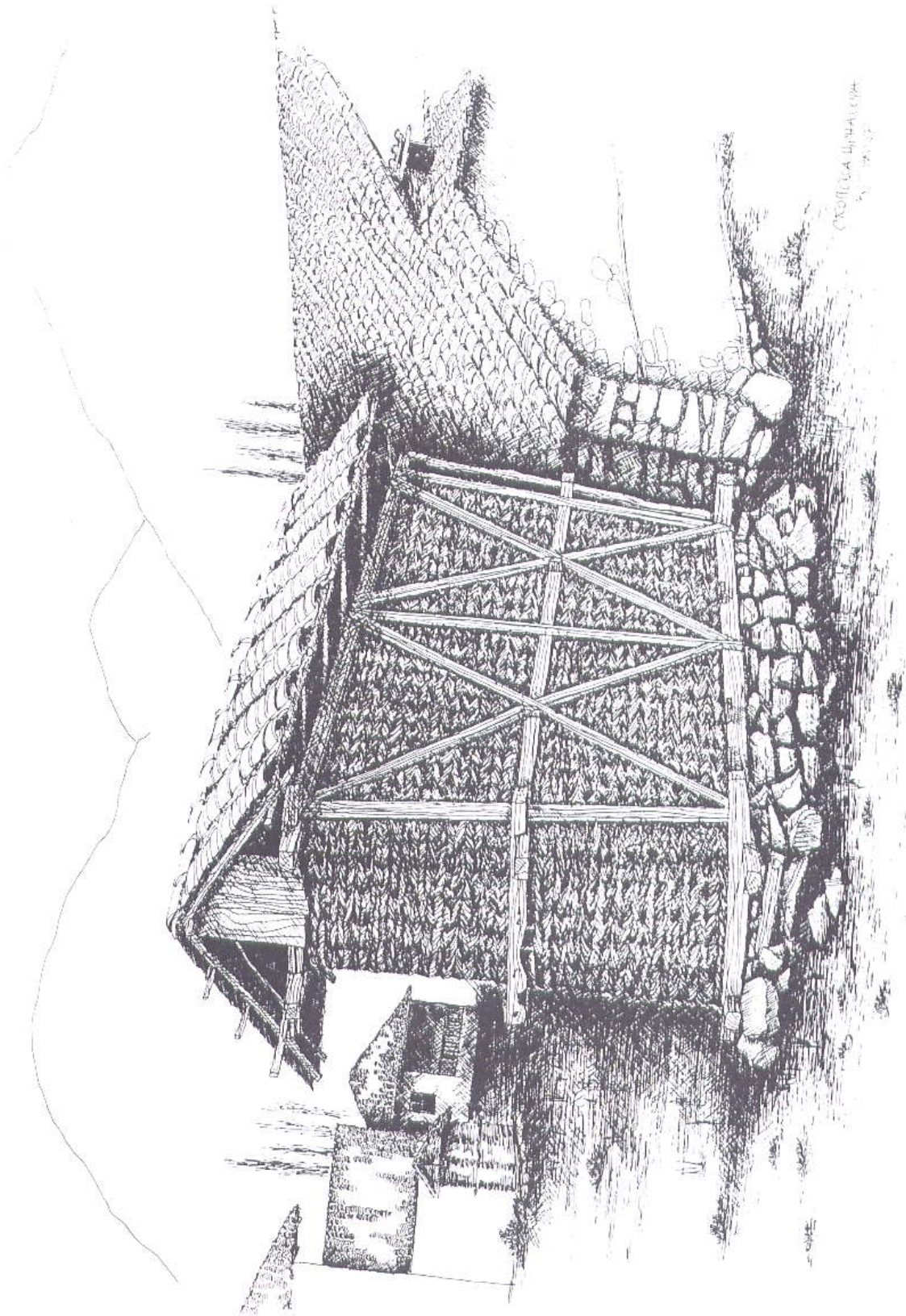
Мобилноста на амбарот како издвоен самостоен објект е уште една специфична карактеристика за подрачјето на Кумановско (Студена Бара). Менувањето на локација амбарот се изведувало со запрежна кола (влечена најчесто од волови), а како причина за поместувањето се наведува промената на климатските услови.

Во различни временски периоди големината на амбарот се менува во зависност од потребите. Амбари со најголем капацитет се наоѓаат во овчеполскиот регион, каде што и постојат оптимални услови за одгледување зрнести култури, со габарит и до 10x17 м (Стањевце).

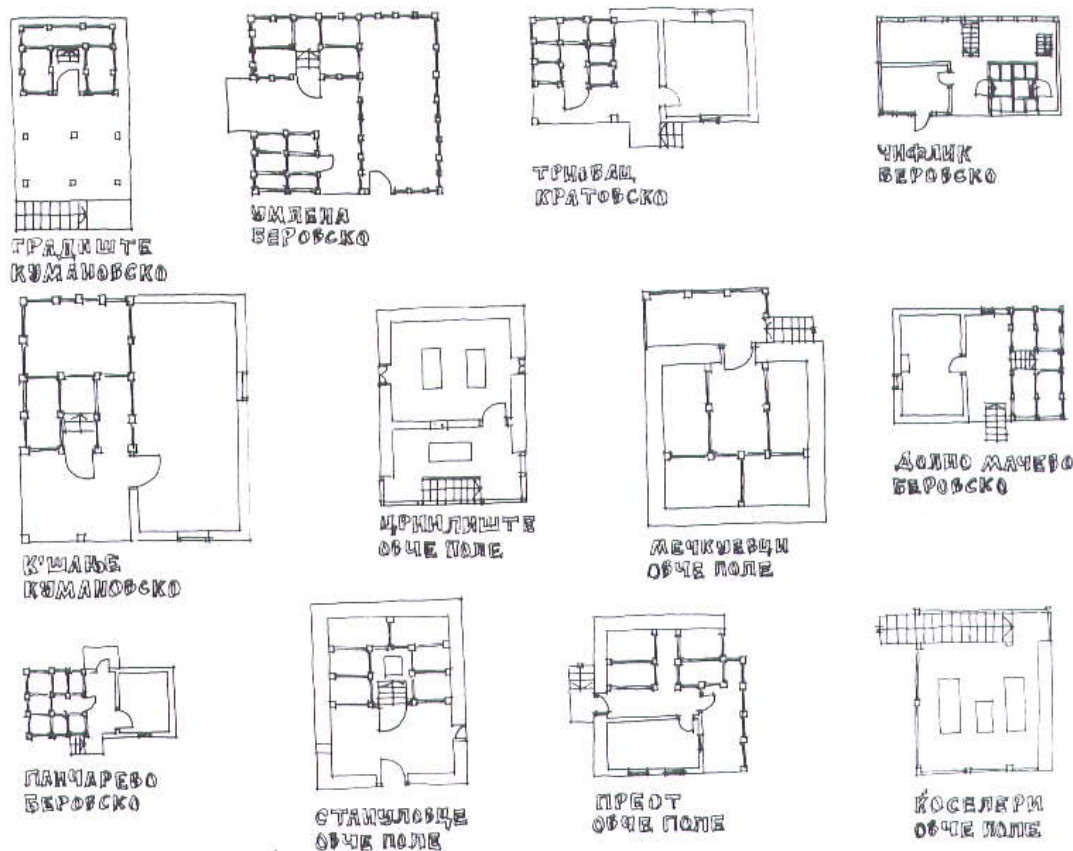
Разновидноста на варијантите на примена на конструктивни решенија со присутност на креативниот дух на народниот градител, е најзастапена на територијата на Овче Поле, каде што имало потреба од најразлични функционални решенија (6).

Објектите најчесто се покриваат со слама, ќерамиди или камени плочи. Покривањето со слама е најстариот применуван начин, со стогови во два реда, поврзани со стапови, на врвот врзани со стегачи ›јазли‹ и со стап поставен по целата средна линија (Градиште, Кумановско), додека од внатрешната страна плетениот кош е премачкан со смеса од кал и слама заради сместување на житото (с. Кучкарево, Кумановско).

Над површината на амбарот кој е вграден во основата на објектот, се поставува декоративна ограда, која формира орнаменти со геометриска декорација, со профилирани штици (Беровско).

СЛОБОДАН ШИМАЊИЌИЌ

Декорација е применета и кај конструктивните елементи на надвратникот кај влезот на амбарот, со едноставна профилирана геометриска декорација (с. Пчиња, Кумановско).

ЗАКЛУЧОК

Појавата на амбарот како составен дел од внатрешните простории (одаите) на територијата на Балканот, а во состав на денес сè уште зачуваните објекти, се споменува уште во 18 век, во состав на собата во камена куќа (Јужна Македонија) како вграден амбар (7). Амбарот како издвоен објект од конструкцијата на куќата, се појавува и кај кулите – типови на објекти со затворена концепција (Метохиската кула).

Поставувањето на амбарот во внатрешниот простор на куќата (чардакот или одајата) каде што со еден дел излегува на фасадата е карактеристично покрај подрачјето на Македонија, и за еден дел од регионот на Албанија (8).

Конструкцијата во однос на применетиот систем и форма на амбарите и кошевите е идентична со некои форми на подрачјето на Албанија, со примена на дрвото, но со поинаков конструктивен состав, што се должи на различната мајсторска креативност на естетскиот облик, изразен и во употребата на различни типови сидови или помошни објекти (9).

Применетиот конструктивен облик на амбар во приземјето и отворена чардачна површина на катот, со исфрлени еркерни испусти на страната, создава склуптурална форма која произлегува од едноставната конструкција на дрвените елементи, а како појава е карактеристична и за подрачјето на Пиринскиот крај (с. Раздол) во Бугарија, а и за беровскиот крај (с. Смојмирово), што наведува на заклучок дека постојат слични форми на помошни објекти на територијата на тесното балканско подрачје (10).

Во просторно – функционална смисла кај објектите од балканското подрачје, се појавува повторување на просторната кошцепција (приземје – за живеење, над кое ниво се користи за складирање во амбари на пченка и пченица, или во приземје – простор за чување свињи или запрежна кола, а на катот – складирање), во некои подрачја на Србија (Горња Добриња – Пожега, во валеvскиот крај) (11), како уште една потврда за постоење идентични форми на целото балканско подрачје, додека кај кошевите со примена на лескови прачки се формираат плетени кошници до 1м висина со заоблен облик, што се сретнува кај посиромашните фамилии (13). Или кај типот на дрвените куќи покрај куќата во остав на стопанскиот двор се наоѓа кош од плот (14), односно како кошници каде што се сместуваат пченката – неизропета (со димензии 5-15x3-5 м) под Фрушка Гора, како и амбарот кој служи за сместување жито, а во ист конструктивен состав со кошот (15).

Појавата на амбарот е присутна не само кај селската куќа во Македонија, туку и во градските објекти, со поставување помошни амбари во состав на дворното место (во куќата на еден трговец во Велес) (16) или во состав на куќата (Берово) (17).

Појавата на објектите за чување и складирање на храната може да се разгледува во една глобална рамка на територијата на Балканот, со идентични форми од аспект на применет конструктивен систем, формата и геометриската декорација, што се надоврзува на констатацијата за постоење глобална архитектонска форма, а тоа се рефлектира и се надоврзува и на постоењето слични особености во приготвувањето и користењето на традиционалните јадења.

Petar NAMIČEV

STORING FOOD IN THE STRUCTURES WITHIN THE RURAL ARCHITECTURE IN MACEDONIA

Summary

The subsidiary structures that exist either as units separated from the house, or within its construction, are the barn for storing flour, and the „koshes“, which are usually located in the yard.

In regard to their location, we could define typologically these structures as separated or incorporated in the dimensions of the structure, in regard to the applied construction, in regard to the spatial concept of the barn or within the ground floor in the porch of the habitation structure or in the partly covered section.

The base of the constructive system of the barn and „kosh“ includes the ground floor of stone walls functioning as a good basis for the stability of the structure, in addition to the application of basic building materials (stone, wood and earth).

The barn exists in Macedonia not only in the frames work of the village house, but also within the city house, either as a subsidiary barn in the yard (in the house of a merchant in Veles) (Grabrijan) or in the scope of the house structure (in Berovo district).

Above the surface of the barn that is incorporated in the habitation structure, decorative banister is usually made, consisting of boards and forming geometric ornaments (Berovo district).

The „koshes“ are most frequently structures separated from the other buildings, only occasionally being incorporated in the construction of the barn.

These structures are usually covered with straw, tegulae or stone slabs.